

כנגד העתיד

צ'י יאיר

כולנו גדלנו על הסיפור "הנמלה והחגב", המלמד אותנו מוסר השכל חשוב: העתיד יביא גמול למי שיעמול בתכנונו אך אבדון למי שיזלזל בצורך לתכנן את הצעדים הנדרשים להשגתו. בהלימה לכך, מבטנו תמיד מופנה אל העתיד ומאמצינו מכוונים כלפיו. וכמו בסיפור על הנמלה והחגב, המידה שבה אנשים מתכננים את עתידם ומנווטים את ההווה שלהם כלפיו הופכת בעינינו למעלה מוסרית מרכזית. מי שחושב על עתידו, מתכנן אותו ודבק במסלול התכנון לאורך זמן, נתפס בעינינו כאדם רציונלי ומוסרי, כאדם אחראי, הראוי לחיקוי בשל הפגנת "בגרות" בנכונותו לדחות סיפוקים בהווה למען רווח עתידי.

אולם תודעתנו העסקית ומונחית העתיד גורמת לנו להקריב את איכות חיי ההווה שלנו כדי להשיג נתח של ודאות בחלקת העתיד ולחוש מידה גבוהה של שליטה בו. כיצד, אם כן, נראית הקרבת ההווה שלנו בעבור עתיד מתוכנן? קחו, לדוגמה, את דפוס ההורות שלנו. אנחנו קונים תכניות "בייבי מוצרט" כדי להגדיל את הקיבולת העתידית של מוחות ילדינו; אחר כך אנו מריצים אותם בג'מבורי, כדי שירכשו תשתית עתידית למיומנויות אתלטיות מרשימות; כשיש בנמצא, אנחנו רושמים אותם לקורסי הכנה - לביה"ס, למבחני הישגים, למבחנים הפסיכומטריים ולבגרות ואחר כך לצבא ולאוניברסיטה. הטקס היומי של הריב המשפחתי נסב בדרך כלל על שיעורי הבית: "הכנת כבר? אם לא תכיני את השיעורים, אז לא תצליחי להתקבל למסלול/ לקבוצה/ למגמה/ לאוניברסיטה, שכדאי לך להתקבל אליהם, כדי שבעתיד תרוויחי הרבה כסף!" והילדים מפנימים את כובד העתיד ודורשים מאיתנו להמשיך לסייע להם להתכונן לקראתו.

כשילדינו מגיעים לכיתה א', רצוננו לשלוט בנתיב חייהם ולהוליכם אל שפע העתיד וחרדתנו מפני כישלון אפשרי בהשגתו גורמים לנו לרדות בהם, לצעוק עליהם ולסחוט אותם, למנוע מהם הנאות מיידיות - בתנאי שיכינו שיעורים ועד שיכינו אותם. אנו עושים אותם נירוטים מלחץ העתיד - כדי כך שענייהם ממצמצות, רגליהם מטופפות במהירות, והם מסתתרים מפנינו במתח. ובשל הלחץ העתידי שמפעילים עלינו מבחני הבגרות והקבלה לאוניברסיטה, ואצל אחדים מבינינו השאיפה שילדינו "יחתכו

קופון" כשהם מצוידים בדוקטורט מהרווארד, אנו מקריבים את מערכת היחסים שלנו איתם על מזבח העתיד. וכל זאת, אומרת האידיאולוגיה של העתיד, למען הרבות בחירה בידיהם - "שיוכלו לבחור בעצמם". אולם מה באשר לאושר נעורים, לשמחת הבצוותא שבבטלה למול "אהבה מעבר לפינה", למשחקים המשותפים נטולי דאגת העתיד? אנחנו משקיעים בילדינו, בונים, מנווטים ומכוונים את דרכם - ובתוך כך צועקים, גוערים ומתעמרים בהם - והכול למען עתידם; תוך כדי כך אנו מקריבים את העולם הרגשי שלנו, את עולמנו הרוחני, את החברותא ואת שותפות החיים. כך יוצא שהדאגה שלנו מפני עתיד לא טוב לילדינו עשויה להפוך את חיי המשפחה בהווה לגיהנום עלי אדמות.

הקרבה דומה של ההווה ל"עגל העתיד" אופיינית לא פחות למערכת החינוך בישראל. מה שהיה נהוג בישראל במשך שנים הולך ומתעצם בשנתיים האחרונות. בשל להט ההתכוונות לעתיד והרצון לנצח בעוד שנים מספר באולימפיאדות ההישגים במתמטיקה ובמדעים, אימץ לאחרונה משרד החינוך סדרת מכשירים מנהליים, ההופכים את חיי ההווה בבתי הספר לשגרת מיאוס מנוכרת. מערכת מבחני המיצ"ב, המופעלת זה שנתיים בכל בתי הספר בארץ, גורמת לעיוותי חינוך נוראיים, לפחות בעיני מי שמופקדים על החינוך ביום-יום - מורים ומנהלי בתי הספר. הפקידים שמלמעלה, המופקדים על העתיד, שולטים בסדרי העדיפויות של בתי הספר באמצעות מערכת המבחנים, ומכפיפים תחומים ערכיים, אסתטיים וחינוכיים לתחום הצר והמדיד של הישגים לימודיים בחשבון, בעברית ובמדעים. בשל התסכול מרמת ההישגים מופעלת מדיניות שליטה אנטי מקצועית, שלטווח ארוך לבטח לא תביא לשיפור ההבנה, היצירתיות והביקורתיות של תלמידי ישראל. בעקבות הלחץ המוסדי הופך משרד החינוך למשרד הלימודים, וחינוך מוצא את מקומו בתחתית הסולם הערכי, כי אין לו, ככל הנראה, תועלת עתידית. כך יוצא שהדאגה הכנה של פקידי החינוך להתברג בראש סולם ההישגים העולמי יוצרת הוראה מגננית ולמידה מנוכרת, המבטיחות את שחזור מיקומו בשולי העולם התחתון. ומה שנכון לעשות מבחינה חינוכית טהורה מוקרב לטובת המטרות הנאורות של משרד החינוך, ובעיקר לטובת תכנון העתיד הכלכלי ארוך הטווח של מדינת ישראל.

אנו מעדיפים את העתיד על פני ההווה גם בבואנו לבחון תכנית חדשה במערכת החינוך. במקרים שכאלו השאלה הבכירה היא: "מהי התרומה של התכנית הזו לטווח ארוך?", כאשר הקריטריון להערכת טיבה מוגדר במונחי הישגים לימודיים או תעסוקתיים בעתיד. השאלה אם התלמידים מאושרים עם התכנית החדשה ממילא מעניינת אותנו רק בשולי הדברים. לדוגמה, אם תכנית שינון שגרתית של טקסטים ספרותיים מבטיחה

שיפור עתידי רב באוצר מילים, היא עשויה להיות מופעלת כתכנית חובה במערכת, גם אם התלמידים יצטרכו לסבול שעמום רב בחיי היום-יום בכיתה ובבית. בדומה, כאשר נשקלות שתי תכניות התערבות, תיבחר זו שתבטיח התקדמות עתידית רבה יותר ולא זו שתשמח יותר את התלמידים בטווח המידי. כך בחינוך וכך בכל תחום אחר. התועלת העתידית תמיד נתפסת כחשובה יותר מהשגה של ערכים הווים. ערכים כמו הנאה, יצירתיות, רב-גוניות, אותנטיות, חירות ומימוש עצמי נדחים מפני מרכזיות התועלת העתידית.

אך גם אם אנחנו מוכנים להקריב את ההווה לטובת העתיד - החלטה שגויה במצבים מוגדרים ובתחומים מסוימים - הרי שמעשה שטן, העתיד, בפתיחותו, תמיד מפתיע אותנו. העולם החברתי לעולם אינו מתממש על פי נוסחת התכנון, שעמדה ביסוד פעולות ההקרבה שלנו בהווה. היכולת שלנו לשלוט בכלל הסיבות המשפיעות עלינו ועל נתיבי החברה שלנו מוגבלת בשל מורכבותה ובשל הנסיבות החיצוניות שהיא מצויה בהן (עם קטן מוקף אויבים, תלות ב"אח הגדול" וכדומה). כך יוצא שתכנון שלום, ובאה עלינו מלחמה; שביקשנו את פרס הנובל במדעים, וזכה בו יורד ישראלי בפרינסטון; שהשקענו בחינוך להוביל את הישגי העולם, אך נותרנו ראש לשועלים מזי רעב; ושעמלנו על נוסחאות ניבוי שצפו לנו פריחה כלכלית, אך נוצר לנו מיתון הולך ומכביד. ואין זה בשל איוולת המתכננים, אלא בשל פתיחותו של הסדר החברתי הדמוקרטי והימצאותה של ישראל בנסיבות ייחודיות מאוד. החברה היא לא תחום פיזיקלי, והאדם איננו "בר-הינדוס". הראשונה מורכבת, והשני רפלקסיבי, מודע ויכול לקום על ניבוי הוא. לפיכך, במיוחד בישראל, בין ההווה לעתיד פרושה שרשרת של אפשרויות כמעט בלתי ניתנות לצפייה. מסיבה זו ובמבחן התוצאה הנהוג בחברה הישראלית, הננו מוצאים כי הקורבן שהקרבנו בעבר לא היה מוצדק מבחינת תועלתו לעתיד שהתממש.

אולם על אף האכזבות שהעתיד מביא, עליונותו עלינו וכמיהתנו אליו נשמרות דווקא בהעדר אדם קונקרטי מאחוריו. אי אפשר להאשים את העתיד (שהרי הוא חסר ישות), וגם אי אפשר להאשים אף אחד בהתכוונות כלפיו, כיוון שהעתיד הוא היעד הרציונלי והמוסרי שיש לפעול לכיוונו. העתיד הוא גם חסר דמות, וכל שיש בפנינו הם המסייעים בידיו, וכל מי שמסייעים לעתיד נתפסים בעינינו כאנשים חיוביים. באין דמות לה - באין נבחר ציבור או איש אליטה, המכריחים אותנו לפעול כנגד עצמנו, ושאותם ניתן להאשים במר חיי ההווה - איננו מציגים בפני האידיאולוגיה של העתיד כל חזית התנגדות. למעשה, היא הסוותה את עצמה כחוק הטבע של החברה הגלובלית והתחרותית. ראשי ממשלות ושרים אף משכנעים אותנו, שאם חפצי חיים אנו, עלינו, כחברה בתחרות וכפרטים בתוך מרוץ ליברלי, להתכוון אל העתיד; שומא עלינו לשתף פעולה עם העתיד כהשקעה, ומבחירה, ומאהבה.

לפיכך האידיאולוגיה של העתיד מפעילה את אלימותה על חיי היום-יום ללא כוח; היא יוצרת זילות בחייהם של בני האדם, גורמת לניכורם ולאובדן חירותם - של העובדים, של הילדים וההורים בבית, של התלמידים והמורים בבתי הספר - וכל זאת ללא התנגדות מצדם. היא פוגעת בתחומי התרבות, המשפחה והחינוך, כמו בהומניזם ובמורשת הרוחנית שלנו, ללא כוח ובלא משים כמעט. האידיאולוגיה של העתיד מצליחה בכך, כיוון שהיא מרחפת בתרבות הניהולית, במוסדות המדינה ובארגונים הגדולים כמו אֶתֶר מרדים, שאף אחד אינו מודע לו ולהשפעותיו. למעשה, אותם שנפגעים מן האידיאולוגיה הזו הם עובדיה הנאמנים ומפיציה. הם מאמינים בה בכל לבם, והם מצדיקים אותה בכל הזדמנות, יראים מפני הסתר הפנים של העתיד. כן, הם עובדי העתיד.

אתרית דבר

יש שישאלו: "נו, ומה החלופה? לחיות את הרגע במחיר של כיליון או בינוניות? ואם לא היינו מתכננים, מה היה קורה? ואם נוסיף ונצבור ידע על סדירות העולם, גם אז לא נוכל לתכנן?" ואחרים ישאלו: "אז מה, 'אכול ושתה כי מחר נמות?' זו פילוסופיה שאפשר לבנות איתה משהו?"

בהקדמה לספרה "מין וגורל" מזהירה ז'רמיין גריר ואומרת: "תפקידה העיקרי של הכתיבה, ולו גם הכתיבה הפולמוסנית, הוא לעורר למחשבה, ובפרט לעורר למחשבה יוצרת. פירושו של דבר, לזרוע מבוכה במקום שבו שוררת ודאות, להמס תפישות מוצקות ומגובשות היטב, על מנת שתוכלנה להתגבש ולהתקשר מחדש בנסיבות החדשות" (גריר, 1992, עמ' 11).

ברוח זו נכתב "נייר עמדה" זה. אינני מציע לכוון תרבות נהנתנית של ההווה, וחשוב לנו לתכנן את התקדמותנו לעתיד, לנו ולילדינו. כל מה שהוצע כאן זה לחדור, לרגע, את המסכת היעילה של האידיאולוגיה של העתיד, המריצה אותנו במוטיבציה עצומה אך בעיוורון כלפי עגל הזהב של הכלכלה הקפיטליסטית הליברלית, וזאת כדי לעורר מחדש את החיפוש אחר איזונים נאותים בין העתיד להווה, תוך בחינת שניהם כמטרות שוות ערך, לפחות במצבים מסוימים. ישפוט אותנו העתיד במשימה זו...

ביבליוגרפיה

גריר, ז'רמיין (1992). מין וגורל: הפוליטיקה של פוריות המין האנושי. תל אביב: זמורה-ביתן.